

Jozef L a b u d a , Slovenské banské múzeum

Archeologický výskum technických objektov v bansko- štiavnickom regióne

---

Skor ako pristúpim k vlastnej informácii o výsledkoch archeologického výskumu technických objektov v banskoštiavnickom (BŠ) regióne, chcem upozorniť na to, čo možno z hľadiska archeológie pod týmto regiónom rozumieť. Práca archeológa v Slovenskom banskom múzeu (SBM) je predurčená hlavným zameraním tejto inštitúcie, a síce objasňovať a prezentovať dejiny banskej a hutníckej techniky na Slovensku. Archeológ tak rieši nejasné otázky počiatkov ťažby a spracovania drahých a farebných kovov, časove spadajúcich od doby bronzovej po etapu industriálnej archeológie včítane. Skúmaný región tak vychádza pre hore uvedené otázky z ložiskových pomerov, teda z vlastného štiavnicko-hodrušského rudného revíru. V podstate sa jedná o centrálnu oblasť Štiavnických vrchov, vymedzenú zhruba nasledovnými lokalitami: Banská Hodruša, Vyhne, Sklené Teplice, Banská Belá, Banský Studenec, Antol, Sitno a Kopanica. V centre tejto zóny sa nachádzajú najznámejšie lokality - Banská Štiavnica a Štiavnické Bane. Pochopiteľne, že predmetom záujmu archeologického prieskumu múzea je širšia geografická oblasť Štiavnických vrchov.

Doterajšie výskumy

Archeologické bádanie v BŠ regióne bolo doteraz zamerané jednak na výskum Sitna a jeho bezprostredného okolia (A. Kmeť, SBM, AÚ SAV v Nitre), jednak na historické jadro dnešného mesta B. Štiavnice (Štátny ústav pamiatkovej starostlivosti v Bratislave - ŠUPS) či polohy Staré mesto -Glenzenberg (AÚ SAV v r. 1956; SBM od r. 1981).

Ťažiskom výskumu Sitna bolo objasniť funkciu - v teréne jasne zreteľného - hradiska s jeho časovým zaradením. Resumujúc doterajšie výsledky výskumu lokality (tohto roku uskutoční

AÚ už 5. výskumnú etapu) z predmetne skúmanej problematiky, sa tu v období lužickej a kyjatickej kultúry nachádzalo opevnené hradisko, kde pravdepodobne prebiehala aj výroba bronzových predmetov.¹ Konkrétny výrobný objekt z tejto etapy vývoja sa nepodarilo objaviť, avšak početné nálezy bronzových predmetov rozneho sortimentu, polovica pieskovcového kadľubu na odlievanie bronzových dlátok s tuľajkou, túto skutočnosť nepriamo odrážajú.² Hoci z lokality disponujeme i početnými nálezmi hutníckej (kováčskej?) trosky, jej časové zaradenie je sporné (vzhľadom na zložitú terénnu situáciu sa doteraz neodkryl ani jeden uzavretý nálezový objekt!), pretože v stredoveku tu došlo k pomerne intenzívnemu osídleniu.³ V tejto súvislosti tu možno v období stredoveku predpokladať prospektorskú činnosť (skúšobnícke misky, banícke nástroje), pretože areál Sitna predstavuje už okrajovú zónu štiavnického rudného poľa (pozri Prehľadnú banskú mapu RB, závod B. Štiavnica, M 1 : 5000, z r. 1965).

Archeologický výskum v Mestskej pamiatkovej rezervácii B. Štiavnica (MPR), ktorý zabezpečuje ŠUPS v Bratislave, bol a stále je zameraný na vopred vytypované objekty (NKP, kultúrne pamiatky), ktoré boli alebo budú renovované. Je zaujímavé, že pri doterajších výskumoch v MPR (1968-1970, 1979-1984) sa ne našli nálezy, ktoré by dokazovali osídlenie historického jadra mesta pred 12. storočím. Z etapy stredovekého, ale i neskoršieho vývoja mesta, sa podarilo objaviť dôležité objekty a nálezy, zdorazňujúce primárnu ekonomickú základňu obyvateľov mesta a regiónu, ktorou bolo baníctvo a s tým súvisiace hutníctvo. Túto skutočnosť odrážajú nálezy technickej keramiky a pracovných predmetov napr. z objektu Kammerhof, čiastočne odkrytý objekt hutníckej pece z obj. 20/II, datovaného z prelomu 12.-13. storočia, ale aj početné nálezy technickej keramiky z viacerých poloh v meste.⁴

V roku 1956 realizoval AÚ zisťovací výskum na lokalite Staré mesto (Glanzerberg), ktorá sa nachádza v areáli dnešného mesta B. Štiavnice. Autor výskumu charakterizoval lokalitu ako zaniknuté stredoveké mesto, ktoré časove predchádzalo osídlenie dnešného historického jadra, a bolo teda "predchodcom"

B. Štiavnice.⁵ O výsledkoch výskumu SBM na lokalite sa zmienim v nasledujúcej kapitole.

Výskumy SBM za posledných päť rokov

Súčasná situácia archeologického výskumu BŠ regiónu sa javí ako veľmi priaznivá, pretože výskumné práce zabezpečujú až tri inštitúcie: AÚ SAV Nitra (Sitno), ŠUPS Bratislava (MPR B. Štiavnica) a SBM B. Štiavnica (Staré mesto-Glanzenberg, Štiavnické Bane a iné). O jednotlivých výskumoch týchto inštitúcií som sa zmienil v predchádzajúcej kapitole, preto v ďalšej časti sa budem zaoberať výsledkami výskumu SBM.

B. Štiavnica - Staré mesto (Glanzenberg)

Okrem fortifikačných stavieb z 13.-15. stor. na dvoch centrálnych polohách lokality sa odкрývajú technické objekty, a síce v bezprostrednej blízkosti povrchových dobývok drahých a farebných kovov. Túto časť lokality označujeme ako Plošina nad povrchovými dobývkami. Výskum tejto polohy priniesol nový pohľad na funkciu lokality. Čiastočne odkrytý objekt I, s bohatými nálezmi trosky vedľa neho, možno predbežne charakterizovať ako taviacu, resp. pražiacu pec rudy. Doterajším výskumom sa nepodarilo zachytiť západný uzáver objektu, ktorý vzhľadom na predpokladanú funkciu nemusel mať murovanú podobu. Hrúbka muriva je 70 cm, ktoré je tvorené z lomového kameňa, spájaného maltou. V murovaných základoch pece sa zistili sekundárne zamurované bosované kamene. Tieto majú analógie v nálezoch architektonických článkov z Polohy 1. Naznačovalo by to na časový posun výstavby objektov technického charakteru na skúmanej plošine oproti fortifikačným stavbám z Polohy 1.

V blízkosti objektu I sa odkryl objekt II, ktorý pracovne označujeme ako skúšobňu na zisťovanie výdatnosti rúd. Našli sa tu nálezy analogické predmetom z výskumu objektu Kammerhof, v historickom jadre mesta. Pri tomto objekte je zaujímavé zistenie, že západnú stranu tvorí murivo spájané hlinou, ktoré sa od južnej strany pripája k murivu, viazaného maltou. Od severu vymedzuje objekt do hliny a skalného podložia vysekaný žľab na prítok vody, ktorý sa stáča na východnú stranu, kde je prehĺbený.

Z toho dôvodu bol okraj dlážky spevnený plochými kameňmi. Z uvedeného popisu vyplýva, že objekt bol pravdepodobne kolovou konštrukciou zastrešený. S podobnými objektami sa stretáme v známej práci G. Agricolu o dejinách baníctva a hutníctva.⁵

Štiavnické Bane - Horná Roveň

V roku 1984 realizovali pracovníci SBM záchranný výskum v areáli novorazenej šachty pri osade Horná Roveň, kde dojde v súvislosti s haldovaním k zasypaniu rozsiahleho pingového poľa. Lokalita sa nachádza v blízkosti šachty Terézia. Pri rozrušení okraja haldy jednej z ping sa objavili fragmenty technickej keramiky. Terén v týchto miestach bol značne rozrušený, a preto sme sa pri výskume zamerali výlučne na tie časti, kde sa vyskytovali fragmenty keramiky.

V súvislosti s nálezovým materiálom sa počas výskumu zistili dve zaujímavé skutočnosti: nálezy boli uložené v nevelkej hĺbke (20-40 cm) a vykazovali veľmi pestrý sortiment. Z chronologického hľadiska spadajú do obdobia 16.-18. stor. Z nálezov, ktoré boli vo vrstve premiešané, treba uviesť: skúšobnícke misy viacerých typov, hlinené piecky (tzv. mufle) s hlinenými podložkami, troska, úžitková keramika (fragmenty trojnožiek, okraje a dná glazovaných nádob), fragmenty kachlíc, podkovy koní a iné. Materiál možno zaradiť do 16.-18. stor. Technická keramika, predovšetkým hlinené mufle, dokazujú existenciu skúšobníckeho zariadenia aj v týchto výškových pomeroch (850 m n.m).

Vyhne - dolina Rudno

Osobitá pozornosť v súvislosti s archeologickým prieskumom oblasti Vyhieň v r. 1984 bola venovaná doline Rudno, ktorá je situovaná SZ od okraja štiavnicko-hodrušského rudného revíru. Cez dolinu preteká potok Rudno alebo tiež Klokočský potok, ústiaci do Vyhnianskeho potoka. V areáli doliny sa ťažili drahé a farebné kovy, ako to dokazujú v teréne viditeľné zvyšky šachty a štolní. Okolie obce je známe predovšetkým ložiskami magnetitu a hematitu. Tieto zrejme predurčili osídlenie, čo sa neskôr odrazilo i v názve obce.

Približne v strede doliny Rudno sa nachádza rozsiahla po-
točná terasa (dl. 30 m, š. 5 m, v. od hladiny 3 m), v ktorej
profile možno pozorovať rozne sfarbené vrstvy. Ako vyplynulo
zo situácie v sonde I/84, jednotlivé vrstvy v jej profile re-
prezentujú ryžované nánosy. Okrem 2 ks novovekých črepov (hl.
15 cm) sa v nižších miestach sprievodné nálezy nenašli. Preto
aj presné datovanie ryžoviska nie je možné.

Sklené Teplice - Na huti

V súvislosti s prípravou sympózia k 200. výročiu zavedenia
nepriamej amalgamácie a založenia I. medzinárodnej vedeckej
spoločnosti na svete v Sklených Tepliciach, sme realizovali
v júli 1985 zisťovací archeologický výskum v miestnej časti
obce s názvom Na huti. Nachádza sa tu objekt, ktorý má byť
deštruovaný, avšak ako vyplynulo z výsledkov výskumu, pravde-
podobne bol súčasťou komplexu budov hutý z konca 18. stor.,
ktorá tu bola vtedy v prevádzke.

Zisťovacie dve sondy boli situované jednak v interiéri
(sonda II, negat.), jednak vo dvore objektu (sonda I/85). Z ná-
lezov v profile sondy I/85 - hl. 160 cm - a z výsledkov spekt-
rálnych analýz vyplýva, že v areáli objektu sa nachádzala tavia-
ca huta z staršieho obdobia ako 18. stor., ktorá spracovávala
štiavnické rudy. Nie náhodou boli tieto miesta vybrané v r.
1786 na uvedenie novej technológie výroba zlata a striebra.

Štiavnické Bane - Vrchy (Ofenhübel)

SBM realizovalo v auguste 1985 zisťovací výskum v Štiav-
nických Baniach, poloha Vrchy-Ofenhübel. Išlo o zámerne vybranú
lokalitu na základe toponymického údaju, kde sa predpokladala
lokalizácia hutníckych zariadení.

Lokalizácia sond I-III bola v nasledovných zemepisných
výškach (I (810 m), II (830 m), III (865 m)). Jediný pozitívny
výsledok výskumu spočíval v zistení súvislej prepálenej vrstvy
v sonde I/85, hl. 100 cm. Na úpätí vrchu možno pozorovať zvyšky
píng, ktoré naznačujú banícke práce (snáď i skúšobnícke a star-
šie hutnícke práce) pravdepodobne z obdobia stredoveku. Výskum
tu bude pokračovať.

Záver

Z archeologického výskumu objektov technického charakteru v regióne, ktorý je v začiatkoch, vyplýva niekoľko záverov:

1. Z B. Štiavnice (aj Starého mesta-Glanzenbergu) chýbajú zatiaľ preukázateľne datovateľné nálezy, ktoré by dokazovali jej osídlenie pred 12. stor. Táto otázka zrejme súvisí s otázkou štruktúry štiavnického rudného poľa.
2. Hlavnou úlohou archeologickej vednej disciplíny bude dokázať predkolonizačné osídlenie, kde túto možnosť okrem archeologických nálezov naznačujú i písomné pramene z 2. polovice 12. stor. a začiatku 13. storočia. V súčasnosti prebiehajúca obnova MPR kladie zvýšené nároky na sledovanie stavebných prác v suterénových priestoroch gotických a renesančných domov, kde je predpoklad zachytenia jednotlivých nálezov či nálezo- vých celkov zo staršieho obdobia. Ako najefektívnejšia forma prieskumu v týchto objektoch je pochopiteľne archeologická sonda. Situáciu však značne komplikuje niekoľkokrát upravovaný terén, ktorý vzhľadom na "zasadenie" objektov do členitého horského prostredia zaznamenával zmeny vo vertikálnom smere.
3. Zaujímavé sú početné nálezy technickej keramiky z 15.-17. stor., dokazujúce skúšobnícke práce aj vo vyššie situovaných polohách. Táto skutočnosť súvisí zrejme s rozsiahlou exploa- táciou rúd v tomto období (pingové polia, vznik šácht a štolní).
4. Ideálnou polohou pre objasňovanie počiatkov baníctva a hutníctva prostredníctvom archeologického výskumu sa ukázalo Staré mesto-Glanzenberg, ktorý je v súčasnosti zalesnený a ktorý od 15. stor. nepodliehal žiadnej prestavbe (ani jeho časti). Zvlášť tu bude možné riešiť otázku predkolonizačného osídle- nia lokality.

Literatura

1. Kmeť, A.: Sitno a jeho široké okolie. In: Diela A.Kmeťa, II. zv., rok neudaný.
Labuda, J.: Výsledky doterajšieho archeologického výskumu na Sitne, ŠZ AÚ SAV 19, 1981. s. 121.
2. Labuda, J.: cist.d., obr. 1.
3. Labuda, J.: Stredoveké osídlenie Sitna. V tlači.
4. Tóthová, Š.: Archeologické výskumy v MPR Banská Štiavnica. Pamiatky a príroda 1981, č.3, s.6, obr. 3.

5. Polla, B.: K problematike vzniku Starého mesta a B. Štiavnice. SIA VI-2, 1958, s. 467.
6. Agricola, J.: Dvanáct knih o hornictví a hutnictví. Praha 1976, osma kniha.